

STATI INU OBSTATI

REVIJA ZA VPRAŠANJA PROTESTANTIZMA

ISSN 1408-8363
OKTOBER 2005

1-2/05

IZ VSEBINE

Matjaž Kmecl:

Še en zapis o Trubarjevem
utemeljevanju slovenščine

Edo Škulj:

Pesmarice slovenskih protestantov
16. stoletja

Mihael Glavan:

Slovenska *Biblija* v Schulpforti

Ciril Sorč:

Kenoza pri Jürgenu Moltmannu
in Ursu von Batlhasarju

Robert Inhof:

Lastna podoba in podoba Jezusa
Kristusa pri Nikolaju Beeru

Ludvik Jošar:

Cerkvena in teološka razsežnost
reformacije

Portret: Mihael Kuzmič

Kronika: Poslanica Slovenskega
protestantskega društva

Primož Trubar

STATI INU OBSTATI

REVIJA ZA VPRAŠANJA PROTESTANTIZMA

**Izdaja Slovensko protestantsko
društvo Primož Trubar**

Predstavnik:
mag. Viktor Žakelj, predsednik

Tivolska 50/10, 1000 Ljubljana

Glavni urednik

dr. Marko Kerševan

Uredniški odbor

dr. Božidar Debenjak

dr. Matjaž Kmecl

dr. Mihael Kuzmič

mag. Violeta Vladimira Mesarič

Odgovorni urednik

Dušan Voglar

Oblikovalec in tehnični urednik

Kazimir Rapoša

info@drustvo-primoztrubar.si

marko.kersevan1@guest.arnes.si

1-2/2005

Natisnila tiskarna Dikplast
Celje 2005

VSEBINA

	3	Beseda urednika
	9	<i>Matjaž Kmecl</i> , Še en zapis o Trubarjevem utemeljevanju slovenščine
RAZPRAVE, ŠTUDIJE	13	<i>Mihael Kuzmič</i> , Verska dediščina protestantov in njihova identiteta
	34	<i>Božidar Debenjak</i> , Veliki dvojni korak leta 1555
	49	<i>Edo Škulj</i> , Pesmarice slovenskih protestantov 16. stoletja
	63	<i>Mihael Glavan</i> , Slovenska Biblija v Schulpforti
	72	<i>Luka Ilić</i> , Bullingerjev vpliv na slovensko reformacijo
	82	<i>Franc Kuzmič</i> , Prekmurski protestanti v 18. stoletju
	90	<i>Dušan Voglar</i> , Cankar o Trubarju in njegovih slavilcih
	106	<i>Cvetka Hedžet Tóth</i> , Na meji med filozofijo in religijo
	118	<i>Violeta Vladimira Mesarič</i> , Paul Tillich kot vojaški pridigar
	123	<i>Ciril Sorč</i> , Kenoza pri Jürgenu Moltmannu in Hansu Ursu von Balthasarju
	148	<i>Nenad Hardi - Vitorović</i> , Moltmannova »politična teologija«
	163	<i>Robert Inhof</i> , Lastna podoba in podoba Jezusa Kristusa pri Nikolaju Beeru
BILO JE POVEDANO	185	<i>Franc Orožen</i> , Reformacija in protireformacija na Krajnškem
RAZGLEDI, VPOGLEDI	211	<i>Ludvik Jošar</i> , Cerkevna in teološka razsežnost reformacije
	219	<i>Paolo Jugovac</i> , Reformacija v Istri v prvi polovici 16. stoletja
PORTRETI	228	Theodor Elze (<i>Dušan Voglar</i> , <i>Primož Kuret</i>)
	238	Mihael Kuzmič (<i>Marko Kerševan</i>)
PREVODI	243	<i>Huldrych Zwingli</i> , Artikuli ali zaključki
KRONIKA	251	Pridiga škofa Geza Erniša na Trubarjevo nedeljo 5. junija 2005 v Ljubljani
	254	Poslanica Slovenskega protestantskega društva Primož Trubar junija 2003

BESEDA UREDNIKA

Protestantizem – sam raznolik – obstaja na Slovenskem na različne načine in tako tudi vprašanja, ki so povezana z njim.

Obstaja kot (spomin na) dejstvo, da so s protestantizmom 16. stoletja nerazdružno povezane prve spodbude in sam začetek slovenskega knjižnega jezika in slovenske književnosti. Prav slovenski (knjižni) jezik pa se je kasneje uveljavil kot glavni okvir in sredstvo za narodno povezovanje, za oblikovanje slovenske narodne identitete. Nove možnosti, nova tveganja, nove nevarnosti in novi izzivi za slovensko narodno povezanost in identiteto, ki jih prinaša slovenska nacionalna država in njena vključitev v Evropsko unijo, pomenijo hkrati potrebo po ponovnem premisleku teh zvez in vprašanj.

Obstaja v različnih cerkvah, ki so izšle iz protestantske reformacije 16. stoletja; v prvi vrsti in najbolj množično v Evangeličanski cerkvi, ki je v Prekmurju tudi edina uspela ohraniti kontinuiteto z začetki protestantizma na Slovenskem.

Obstaja kot duh protesta proti verskim in duhovnim, pa tudi kulturnim in političnim monopolom oziroma prizadevanjem zanje – ne le s strani Rimskokatoliške cerkve.

Obstaja v prispevkih in posledicah protestantskega krščanstva pri nastanku značilnosti modernih družb in zahodne civilizacije: modernega individualizma, modernih znanosti in tehnologij, moderne narodne zavesti in nacionalizma ...

Obstaja slednjič v stalni možnosti in izzivu krščanskega verovanja na protestantski način – znotraj in zunaj protestantskih cerkva – da se pri iskanju odgovorov na vedno nove variacije navsezadnje vedno istih eksistencialnih človekovih vprašanj vedno znova vrača k izvorom krščanske vere z vedno novim premislekom reformacijske smernice: samo po Pismu, samo po veri, samo po milosti, samo po Kristusu.

Vprašanja protestantizma tako niso samo vprašanja protestantizma, so tudi vprašanja narodne in evropske identitete, civilizacijska in kulturna vprašanja, eksistencialna vprašanja. Eksistencialna vprašanja, civilizacijska in kulturna vprašanja, narodno vprašanje in vprašanje evropskega združevanja so tudi vprašanja protestantizma. Ne sicer vsa in ne v vsem: če kaj, potem je izključljivost in »totalitarnost« v človeških zadevah nekaj tujega protestantizmu.

Navedeni načini obstoja protestantizma očitno tudi niso le značilnosti protestantizma na Slovenskem. Razen v nekem smislu (zato) najprej navedenega. Slovenci sicer nismo edini dobili prvih knjig v ljudskem jeziku od protestantov, niti nismo edini, kjer bi knjižni jezik imel ključno vlogo pri oblikovanju narodne identitete in nacionalnih meja: komaj kje, če sploh, pa bi našli tako izrazito zvezo, kot je omogočila »(v)stati in obstati« Slovincem kot Slovincem. Spet: zvezo, ki ni bila izključujoča, ki je omogočala in spodbujala tudi prispevek drugih in ki tudi ne bi preživela brez prispevka drugih (drugih cerkva, drugih gibanj, drugih usmeritev). Vsekakor »stati inu obstati« protestantizma na Slovenskem ni bilo in ni le vprašanje protestantizma.

Izdajatelj revije, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, je bilo ustanovljeno leta 1994 s temeljno nalogo, da »širi in utrjuje vednost o pomenu slovenskega protestantizma za oblikovanje in ohranjanje slovenske jezikovne, kulturne in narodne samobitnosti«. Društvo je leta 1995 začelo izdajati interno glasilo, ki je dobilo naslov Stati inu obstati, po besedah, ki jih je uporabil Trubar pri razlagi Nove zaveze v prvi slovenski knjigi, Katekizmu iz leta 1550. Po desetih letih izhajanja se je v društvu uveljavilo prepričanje, da je

potrebno in smiselno preoblikovati interno glasilo v javno družbo-slovno revijo. Bližajoča se 500. obletnica Trubarjevega rojstva je k temu še dodatno spodbudila. V tem smislu je občni zbor društva, pod vodstvom predsednika Viktorja Žaklja, 11. 6. 2004 sprejel sklep o ustanovitvi in vsebinski zasnovi revije, imenoval uredniški odbor ter začel s postopki, nujnimi za začetek izhajanja nove revije.

Revija naj postane »odprt in vsem – brez ozira na veroizpoved, svetovni nazor ali politično prepričanje – dostopen forum za informiranje o najnovejših in preteklih znanstvenih dognanjih, za strokovno razpravljanje o odprtih vprašanjih, za izražanje pobud, predlogov in mnenj, pa tudi za poročanje o dejavnostih in dejanjih, ki širijo zavest o pomenu slovenskega protestantizma«.

Osrednja vsebinska usmerite revije naj bi zajela preučevanje protestantizma na Slovenskem od prve polovice 16. stoletja naprej, preučevanje vloge delovanja protestantov v oblikovanju slovenskega naroda in njegove kulture, preučevanje dosedanjih obravnav zgodovine protestantizma, njegove recepcije in pomena v različnih obdobjih, preučevanje povezav slovenskih protestantskih mislecev in slovenskega protestantizma s sosednjimi deželami in širšim evropskim prostorom, preučevanje protestantskih teoloških obravnav posameznih vprašanj, posebej še vprašanj sodobnega sveta in sodelovanja verstev.

Revija naj bi povezovala različne stroke, predvsem slovenistiko, zgodovinopisje, religiologijo, teologijo, vede o knjigah, ekonomijo, filozofijo, sociologijo, zgodovino umetnosti, kulturologijo. Navedene stroke bodo v svojih okvirih in strokovnih glasilih gotovo še naprej objavljale rezultate svojih raziskovanj protestantizma in z njim povezanih vprašanj. Zaradi večplastnosti protestantizma in njegove hkratne povezanosti s središčnimi vprašanji slovenske identitete pa je smiselno, če obstaja revija, ki nudi prostor srečevanju različnih vidikov in različnih zvrsti protestantske problematike; tako skupno objavljanje olajšuje medsebojno spoznavanje dogajanja v različnih strokah, lahko spodbuja njihovo sodelovanje, pa tudi razvoj znotraj vsake od njih.

Jedro revije in tudi pričujoče številke naj bi bile znanstvene razprave in študije iz različnih strok. Ob njih pa naj bi revija objavljala tudi druga besedila, ki bi prispevala k celostnejšemu vedenju in seznanjanju s protestantizmom (na Slovenskem). Občasno bi pripravili tematsko zasnovane številke in spodbudili v ta namen ankete in razprave; revija bi bila mesto za objavo gradiv s strokovnih, še posebej interdisciplinarnih posvetovanj. Spremljali bi izid posameznih knjižnih in drugih publikacij z našega področja; revija naj bi omogočala vpogled v še ne objavljeno gradivo raziskav in tudi v zanimivejše diplomske in magistrske naloge. Prav tako bi bila smiselna izdelava in objava tematsko zaokroženih bibliografij. Vse to naj bi spodbujalo postopno uvajanje in artikuliranje posebnih protestantskih študij na posameznih oddelkih in katedrah slovenskih univerz in njihovih medoddelčnih povezavah, ki naj bi jih omogočila in spodbudila »bolonjska reforma« organiziranosti slovenskih univerz. Posebej to velja seveda za Filozofsko fakulteto ljubljanske univerze, katere oddelka za slavistiko/slovenistiko in zgodovino imata že dolgo in zaslužno tradicijo pri znanstvenem preučevanju slovenskega protestantizma. Isto velja za že obstoječe raziskovalne ustanove, kot so inštituti pri SAZU, iz katerih ali ob katerih bi lahko zraslo znanstveno središče, posebej posvečeno kompleksnemu raziskovanju protestantizma. Dolgoročno gledano naj bi revija tudi sama čedalje bolj rasla iz tako organiziranih študijskih in raziskovalnih prizadevanj.

*

Prva (dvojna) številka, ki je pred nami, je seveda »kažipotna« in »preizkusna« hkrati. Njeno jedro je nastalo tako, da je uredništvo osebno povabilo okrog 30 strokovnjakov, da iz svoje delavnice in potekajočega raziskovalnega dela prispevajo članek za prvo (ali prihodnjo) številko nove revije.

Razprave, študije v tej številki imajo dve težišči. Prvo predstavlja skupina prispevkov, ki raziskuje slovenski protestantizem 16. stoletja;

dva prispevka sta pri tem povezana z dvema obletnicama: 450. obletnico začetka prevajanja Biblije v slovenščino leta 1555 in 500. obletnico rojstva švicarskega reformatorja Heinricha Bullingerja (1504–1575), tudi povezanega s temi začetki. Na ta zgodovinski okvir se navezujeta tudi prispevka o prekmurskih protestantih 18. stoletja (F. Kuzmič) in analiza nekaterih pogledov na Trubarja in njegovo delo ob 400. obletnici rojstva, posebej pri Cankarju (Voglar). Drugo težišče so teološke in teološko-filozofske analize in prikazi dela dveh znanih in vplivnih protestantskih teologov 20. stoletja. Dva prispevka sta posvečena Paulu Tillichu (1886–1965) in dva Jürgenu Moltmannu (roj. 1926). Tematski okvir razprav (in vizualno podobo revije) dopolnjuje prispevek o slikarju Nikolaju Beeru (Inhof). Na prvo mesto »Razprav in študij« smo uvrstili prispevek Mihaela Kuzmiča, člana uredništva, ki je nenadoma preminil v času urejanja te številke: da se mu tudi tako zahvalimo za zavzeto in požrtvovalno delo, pa tudi zaradi prav programatskega naslova in vsebine njegovega članka.

*V stalni rubriki **Bilo je povedano** objavljamo izbor iz najstarejše obsežnejše poljudne predstavitve časa reformacije in slovenskega protestantizma v slovenščini (Orožen, iz leta 1902); tako je mogoče opazovati kontinuiteto in razlike med vedenjem o reformaciji in pogledi nanjo pred sto leti in danes.*

*V rubriki **Razgledi in vpogledi** so objavljeni poljudni, pregledni in informativni prispevki, ki so v pomoč pri spoznavanju in spremljanju protestantizma na Slovenskem.*

*V rubriki **Portreti** (pomembnih in zaslužnih, a večkrat premalo poznanih in priznanih raziskovalcev in akterjev protestantizma na Slovenskem) sta tokrat predstavljena Theodor Elze (1823–1900), nemški protestantski pastor v Ljubljani v letih 1852–1865, in Mihael Kuzmič (1942–2005).*

*Z rubriko **Prevodi** nameravamo širiti doslej zelo skromen seznam v slovenščino prevedenih ključnih klasičnih ali novejših protestantskih besedil. Tokrat objavljamo prevod iz dela Huldrycha Zwinglija*

(1484–1531), enega od stebrov švicarske in evropske reformacije, ki je vplival tudi na Trubarja, ko se je z njegovim delom seznanil pri škofu Bonomu v Trstu; v slovenščino doslej še ni bil preveden noben njegov spis.

V **Kroniki** objavljamo izbrani besedili, za kateri želimo, da bi z dokumentiranjem v reviji dobili širši ali trajnejši odmev: pridigo škofa Erniše na Trubarjevo nedeljo 5. junija v evangeličanski cerkvi v Ljubljani in poslanico Slovenskega protestantskega društva ob bližajoči se 500. obletnici rojstva Primoža Trubarja. Skupaj s prvim, vstopnim in »izpostavljenim« zapisom Matjaža Kmecla o Trubarjevem utemeljevanju slovenščine daje tak sklepni del s Trubarjem prvi številki revije neko »zaokroženost« in intonacijo: pogled v preteklost, k Trubarju, zaradi prihodnosti ...

Pričujoča prva številka revije ni bila zamišljena in gotovo tudi ni udejanjena kot nekaj v kakršnem koli smislu enovitega in popolnega. Njena »nepopolnost« in opazne pomanjkljivosti – tudi z ozirom na zastavljeni in nakazani koncept – so nenazadnje tudi posledica želje, da revija čimprej izide. Vodilo nas je upanje, da bo sama (dvojna) številka – s tem kar prinaša in s tem, kar se v njej pogreša – vabilo in izziv (tudi novim) sodelavcem in bralcem za delovne in kritične prispevke k prihodnjim številkam. Uredništvo jih bo hvaležno sprejemalo.

Naj se ob koncu v imenu uredništva in izvršnega odbora društva kot izdajatelja zahvalim vsem, ki so omogočili izid številke in s tem začetek izhajanja nove slovenske – in prve vprašanjem protestantizma posvečene – revije: ne nazadnje sponzorjem in članom društva, ki so revijo vnaprej naročili.

Marko Kerševan

Mihael Kuzmič

The Religious Heritage of Protestants and their Identity: The Example of Protestant Churches in 20th Century Slovenia

The present treatise is a demonstration of the fact that after their blossoming in the 16th century, followed by centuries of decline, reformation ideas resurfaced and were revived in the first half of the 20th century, finding concrete expression in the formation of the present day existing Slovene protestant churches. These, due to their minority status, are sometimes barely recognisable to the outside observer. However, even from within they do not show enough concern for their own distinct identity.

From the time of their formation, through their entry into public life and up to the end of the century, their pioneers have produced a real store of spiritual wealth in the form of written biblical and theological works of differing kinds and quality. This religious heritage of 20th century Slovene protestants is nowadays mostly unknown to the wider circle of readers and experts.

Brief surveys of individual priests and pastors in particular churches with superficial reference to their literary opus, are simply an appeal to church leaders and to researchers of religion in Slovenia to bring the fruit of their work to light and to make it available to the public. Nearly every religious worker mentioned deserves a thorough biography or even a monograph. For several of the religious workers mentioned it can be said that they contributed not only to the church but also to the general Slovene religious thought and culture, which was the reason for their inclusion in the Encyclopaedia of Slovenia (amongst Lutherans: Vladimir Deutsch, Adam Luthar, Ludvik Novak and in Amerika Frank Flisar and Aleksander Kardoš; amongst Pentecostals: Jožef Novak, Ludvik Üllen, Peter Kuzmič, Mihael Kuzmič; amongst Reformed: Jože Mihelič in America and, outside existing churches, Anton Chráska).

Božidar Debenjak

Zwei grosse Schritte im Jahr 1555

Das Matthäusevangelium ist der Anfang der systematischen slowenischen Bibelübersetzung. Die vorliegende Analyse befasst sich mit Trubars Begleittexten. Das Hieronymus-Zitat (das erste slowenische Patristik-Zitat) wird mit

Luthers Vorbehalten gegenüber Hieronymus konfrontiert. Die Vorrede an *die wahre Kirche Gottes der Slowenischen Sprache* wird als ein sprachliches und religiöses Programm Trubars dargestellt, und zwar als ein Teil seiner naturrechtlicher Begründung der Slowenen aufgrund der Sprache; das *Land* ist nicht ein Kronland, sondern das sprachliche Territorium; in diesem Zusammenhang hat Trubar auch die Grundlagen der Standardsprache aufgestellt. Im anderen, in der Sprache wie im Druckbild mehr archaischen Anrede *an die lieben Slowenen*, mehr im Stil des Catechismus 1550, widmet sich Trubar dem Verhältnis der Graphik zur Phonetik (und führt erste phonetische Termini ein. In der Schlussanrede *Ihr gute Christen* wird der Schlussappell der Vorrede wiederholt. Im teilweise gothischen Anhang hat Mt 24:14 eine andere und vielleicht auch ältere Sprachform als im Haupttext des Evangeliums.

Edo Škulj

Die Gesangbücher der slowenischen Protestanten des 16. Jahrhunderts

Slowenische protestantische Anführer haben in einer kurzen Zeit von 45 Jahren (1550–1595) nicht weniger als 56 Bücher gedruckt, die meistens der Religion gewidmet waren, unterm anderem im Jahr 1584 gesamte *Bibel* in Übersetzung von Jurij Dalmatin. Von diesen 56 Büchern haben acht, eben ein Siebentel, die Tonzeichen. Noch mehr: schon das erste slowenische Buch, *Catechismus* aus dem Jahr 1550, hat sechs Catechismuslieder und Litanei, alles samt Noten. Diese acht Bücher mit Noten versehen sind sehr verschieden und werden schon auf den ersten Blick in zwei Gruppen geteilt. In der ersten Gruppe befinden sich Gelegenheitsdrucke und Drucke mit einem anderen, nicht musikalischen Zweck, dann aber mit Liedern samt Tonzeichen versehen; in der zweiten Gruppe gibt es eigentliche Gesangbücher, obwohl es im Buchtitel gar nicht immer ersichtlich ist. Dieser Beitrag wird nur Gesangbücher vorstellen.

Mihael Glavan

Slovenian Bible in Schulpforta

On 21 May 1543, the Duke Heinrich von Sachsen founded a land school (Landesschule Pforta) situated about 3 km southwest of Naumburg, in the heart of Germany, 60 km from Leipzig. It became one of the three land schools for boys. So far the documents undoubtedly establish that its students included two Slovenians, Adam Bohorič (junior) and Janž Znojilšek.

The school library keeps a copy of Slovenian *Bible* (1584) personally presented to the Schulpforta Land School by its authors, Master Jurij Dalmatin (translator and author of the introductory study) and Adam Bohorič (language reviewer), on 10 January 1584, which is but two months after it had been printed. The (unprinted) back of the Bible title page bears a precious dedication in Latin written in Dalmatin's hand, and the signatures of both donors.

Luka Ilić

Bullinger's Influence on the Reformation in Slovenia

Heinrich Bullinger kept an active correspondence with Primus Truber (1508–1586), who was a Lutheran superintendent in the city of Laibach and with Pietro Paolo Vergerio (1497–1565) of Capodistria. Drawing on this correspondence and elaborating on Oskar Sakrausky's work *Theologische Einflüsse Bullingers bei Primus Truber* (in Ulrich Gäbler and Erlaud Herkenrath ed., *Heinrich Bullinger 1504–1575: Gesammelte Aufsätze zum 400. Todestag*, 2, Zürich 1975) this paper establishes Bullinger's influence on Truber's doctrine of the sacraments and also shows to what extent Bullinger was responsible for stopping the spread of Flacianism (teachings of the Croatian-born reformer, Matthias Flacius Illyricus) in Slovenia.

In the summer of 1550 Truber published his Slovenian Catechism and to it he appended Flacius's theological work *On the word Faith (De Vocabulo Fidei)* from 1549. This work appeared also as an appendix to Truber's translation of the New Testament in 1557 and in his 1562 tenets of faith. Soon afterwards, however, Truber tried to avoid Flacius even though there was a strong pressure from Truber's colleagues Krelj and Klombner on the ministerium of Laibach to officially adopt the Gnesio-Lutheran positions. One reason why Slovenia did not turn completely Flacian was Bullinger's constant attempt at stopping it. He not only wrote to Truber against the Illyrian but also influenced the only existing Slavic Protestant press based in Urach in the province of Württemberg not to publish Flacius's works and not to accept Flacius as an adviser in translating and publishing Slovene and Croatian books.

Apart from corresponding with Truber and Vergerio, Bullinger sent them his works for reading. Some of Bullinger's views, especially traces of his interpretation of the Lord's Supper, can be found in Truber's own writings. In 1563 Truber was charged for propagating Zwinglianism by Jakob Andreae (1528–1590), who reported him to Duke Christoph (1515–1568) and the ducal court in Württemberg. This illustrates that certain aspects of Reformed theology found their way into Slovenia via Zürich and influenced Protestantism there.

Franc Kuzmič

Prekmurje Protestants in 18th century

The 18th century was a period in which protestants of the Lutheran and Reformed confessions had to retreat from Prekmurje due to the predominance of catholic ecclesiastical and feudal lords. In November of 1732 the last Prekmurje Lutheran congregations were removed from Goričko. This ushered in a period of moral trial for Prekmurje protestants, which lasted for half a century right up until the toleration edict, which, in Prekmurje, was enacted in 1783.

Although a Catholic (though born into the Protestant Nadasdyjev family), Countess Marija Magdalena Drašković allowed them to settle on her estate near

Šurd and ceded to them the deserted Lisza. In the same year 14 Slovene Lutheran families moved there. Other families followed, settling down on untilled land given to them by the Festetics Counts. This also accorded with state policy, which encouraged the colonization of those regions of the Hungarian land that were left unpopulated after the wars with Turks.

Historians believe that Prekmurje Protestants established themselves in at least 12 settlements within the parish of Šomod in the mid-eighteenth century. At first the Lutheran priests in Šurd were Hungarians, but later they were Slovenes. The Slovene protestant colony in the Šomod region grew in the second half of the 18th century to nearly 2000 people. Instead of granting Prekmurje protestants their desire for at least one parish, Maria Theresa decided to establish a new parish in Sombotel, which covered the whole of Prekmurje. From that time onwards, the remaining protestants could attend church services in the articular regions of Nemes Cso, Nemes Dömölk and Šurd (mostly in the latter). However, during this period the dispersed protestant population began to be united by the printed word.

The most tangible migratory drift from Prekmurje to the Šomod region was, without doubt, connected to the period of Števan Küzmič's ministry. In this ethnically mixed region (Hungarians, Croats, Germans, Prekmurje Slovenians) he managed, on a relatively weak financial base, to develop an intensive church organizing work. He was also entrusted with the Christian community of Legrad, thus reviving religious activities in the venacular in regions populated by Slovenes and Croats. After the toleration edict, the migration of communities within the wider Prekmurje population ceased. Thus by the end of the 18th century there were two Slovene pastors working in the region, one in Šurd and the other in Szentkiraly.

Dušan Voglar

Cankar über Trubar und dessen Lobredner

Die zwei Vorlesungen des Schriftstellers Ivan Cankar im März und Juni 1908 in Wien und Triest sind bedeutungsvoll vor allem deswegen, weil in ihnen Primož Trubar als Gründer der slowenischen Literatur bewertet, der slowenische Charakter der protestantischen Bewegung betont, die römisch-katholische Unterschätzung der protestantischen kulturellen Errungenschaften abgelehnt und andererseits die grundlose liberalistisch-nationalistische ideologische Aneignung ironisiert wurden. In diesen Punkten waren die Cankar's Vorlesungen in voller Übereinstimmung mit den Ansichten der Literaturhistoriker Ivan Prijatelj und France Kidrič, jedoch konnte Cankar damals ihre Verhandlungen über Trubar's Tätigkeit und Bedeutung noch nicht kennen, weil diese erst in nächsten Monaten veröffentlicht wurden. Die Hauptquelle für Cankar's Schilderung des Schicksals von Primož Trubar und der Entwicklung des krainischen Protestantismus im 16. Jahrhundert war die *Geschichte Krains* des Historikers August

Dimitz, daneben aber auch das Werk *Die Superintendenten* von Theodor Elze, obwohl dieses wahrscheinlich nur indirekt.

Cvetka Hedžet Tóth

Auf der Grenze von Philosophie und Religion

Der Artikel »Auf der Grenze von Philosophie und Religion« erörtert die Ansichten von Paul Tillich über philosophische Theologie. Tillich betont ausdrücklich, daß philosophische Begriffe für die Theologie absolut notwendig sind und niemals vermieden werden können. Philosophie stellt die Frage nach dem Sein, Theologie handelt von dem, was uns unausweichlich und unbedingt angeht. Philosophie ist die Haltung des radikalen Fragens, Religion ist reines Ergriffensein von dem Unbedingten. In der Struktur der Theologie wird der Unterschied von Religion und Philosophie besonders deutlich, die Philosophie ist grundsätzlich theoretisch, die Theologie grundsätzlich existentiell. Die Theologie denkt und antwortet aus existentieller Situation heraus, dabei operiert sie auch immer mit philosophischen Begriffen. Philosophie und Religion verhalten sich wie Fragen und In-der-Antwort-Stehen. Glaube heißt in allen Funktionen des Geistes wirksame Hinwendung zum Unbedingten. Jeder Glaubensakt richtet sich unmittelbar auf ein heiliges Objekt, aber er meint nicht das Objekt, sondern das Unbedingte, das in dem Objekt symbolisch ausgedrückt ist. Das Unbedingte ist eine Qualität, die wir in der Begegnung mit der Wirklichkeit erfahren. Etwas Unbedingtes bezeichnet nie ein Wesen, auch nicht das höchste Wesen. Wer von der Existenz des Unbedingten spricht, hat nach Tillich den Sinn dieses Begriffes völlig mißverstanden.

Der Begriff der Grenze ist ein Symbol für Paul Tillich's ganze persönliche und geistige Entwicklung. Im Stehen »auf der Grenze von Theologie und Philosophie« ist seine Position von größter Bedeutung. Als Theologe versuchte Tillich Philosoph zu bleiben und als Philosoph Theologe, dabei geht es ihm um den Versuch, alle Bereiche des menschlichen Lebens aus ihrem Gerichtetsein zum Unbedingten her zu deuten. Mit seiner philosophischen Theologie entwickelte er eine von der Geschichte tief geprägte Metaphysik der Erkenntnis. Geschichte bedeutet nicht nur Erkennen, sondern auch Entscheidung, und zwar Entscheidung, die zugleich konkret ist und in die Tiefe des Unbedingten reicht.

Ciril Sorč

Kenosis in Jürgen Moltmann und Hans Urs von Balthasar

The treatise presents a very important topic for our time, concerning the place of kenosis within the doctrine of the triune God. It is based on a comparison of the teachings of two great 20th century theologians: the Catholic theologian Hans Urs von Balthasar, whose centenary is being celebrated this year (b. 1905, d. 1988) and the protestant theologian Jürgen Moltmann (b. 1926), who has not yet had his final say. Each in his own way gives kenosis a central

place. Their contribution is evident from the Trinitarian theologies they develop. While Balthasar traces the beginnings of kenosis to the immanent Trinity (proto-kenosis), Moltmann points to the consequences of the kenosis of the cross – consequences for humankind, and also for God himself. While Balthasar lingers on incarnational kenosis, although in such a manner as to lead to the paschal mystery (*Mysterium paschale*), Moltmann goes directly to the cross of the Christ, which is given its indelible place in the life of the Holy Trinity. Therefore both theologians “meet” at the Easter event of Jesus’ death and resurrection. Only in the light of this event can we discern the real “essence” of God who is love, and discover what place kenosis holds in his Trinitarian life and salvific intervention in creation and history.

The contribution of both theologians should be understood as an “approaching” towards the inscrutable mystery, which is the *mysterium salutis*. Immersion in this important theological topic and contributions of our theologians, which should be read in their complementarity, is at the same time an encouragement to a drawing together of all Christians. Kenosis is namely that reality which is progressively becoming an emblem of both protestant and Catholic theology, as it has long since been of Eastern orthodoxy. I perceive the contribution of all churches in their “symphonicity”, to borrow Balthasar’s expression. I hope I have at least gone some way towards demonstrating that breadth of kenotic theology which we shall with great benefit implant in our being and praxis.

Nenad Hardi Vitorović

Moltmann’s “political theology”

Jürgen Moltmann’s concept of “political theology” was not, as he said himself, an attempt to create a separate theological discipline, or to politicise the church, but rather a means of raising awareness of the political dimension inherent in all theology, and hence Christianising church politics and the political engagement of Christians. In his view there are actually no apolitical theologies, only theologies and churches that are not aware of their own political functions. They may think and even declare that they are apolitical, but that is never actually the case. This is the reason Moltmann and his colleague Johann Baptist Metz decided to use a term that Carl Schmitt had already used, but to turn it against the meaning Schmitt had given it. With this transformation they not only reaffirmed the ancient concept of political theology, but also started to use it in the sense of socially critical theology. The aim of political theology is then to Christianise the political being of the church and Christians in line with their following Christ. So – despite the somewhat ambiguous term – the concept should simply be understood as meaning consistent and responsible Christian theology. If the latter is not consistent and responsible, and if the churches are not aware of their social roles and political functions, then Christianity is in danger of becoming or remaining a political religion.

Violeta Vladimira Mesarič

Paul Tillich as War Chaplain

The paper analyzes some aspects of his philosophical theology, especially the meaning of being connected with the concept of time. Time is understood as *kairos*, the right, qualitative time in comparison with formal, quantitative time. For Tillich the meaning of history on the basis of the concept of *kairos* is an inescapable responsibility for history, responsibility rooted in the awareness of the *eternal*.

What is it that makes Paul Tillich's philosophical theology attractive? To answer this question we have to consider his very particular position when he was confronted with the concrete historical events at the beginning of the 20th century, especially with the First World War – in which he served as a chaplain – and the period shortly after. Paul Tillich's philosophical theology describes better than any other the centre of his thought and work called “on the boundary line between philosophy and theology”. The boundary line between philosophy and theology represents the centre and the strongest orientation throughout all periods of his personal and intellectual life in the Old World, and also later in the Promised Country.

Robert Inbof

Self-Image and the Image of Jesu Christi of the Painter Nikolaj Beer

At the 2001 exhibition in the small gallery of the Gallery of Murska Sobota Nikolaj Beer put his latest works on display. The exhibits were mainly oil on wood paintings of smaller size. The main themes of his works, however, have not changed. Again there were cornfields, Saturns, human heads and, of course, his native village of Kúkeč, the everpresent and omnipotent domain within which the artist placed his motifs.

In his most recent works, however, these motifs are saturated by an even more explicitly expressed metaphor of death and passing away. Still, one cannot see this works as being morbid for the metaphor of death and passing away is confronted with an irrepressible lust for life. One cannot help but notice that – after twenty years – his paintings bring his own image and the image of Jesu Christi in that this time around, the two images are not directly linked to each other as far as semantics is concerned. Beer's self image is now realised in the form of diptych with a decomposing body of painter's double on the right side. The image of Jesu Christi, however, does not have a pair. Nikolaj Beer is of Protestant background thus his image Jesu Christi is merely an image from which – in accordance with the Second Commandment – one cannot expect neither miracles nor redemption.